

Кінащук О. Д.

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ПРО ВЗАЄМИНИ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО ТА РОСІЇ У 1654–1775 рр.

У статті здійснено історіографічний аналіз праць українських істориків міжвоєнного періоду з історії відносин Війська Запорозького Низового та Російської держави в 1654–1775 рр. Проаналізовано вплив марксистської ідеології на дослідження вітчизняними істориками зазначеної проблематики, насамперед, використання ними класового та формаційного підходу, створених за допомогою соціально-економічної формації Карла Маркса та історичної концепції Михайла Покровського. Визначено головні тематичні сюжети запорозько-російських відносин, які розкривали українські науковці у своїх дослідженнях. З'ясовано методологічний інструментарій, окреслено джерельну базу їхніх наукових студій. Описано суспільні умови, у яких проводились дослідження, а саме під час «українізації», «нової економічної політики» та «розкозачення» і тотального поглинання України владними органами комуністичної партії; специфіку евристичної та археографічної роботи українських учених 1920–1930-х рр., які поступово переходили під вплив радянської влади та їхнього політичного курсу щодо дослідження історії України та історії запорозького козацтва зокрема.

Ключові слова: запорозьке козацтво, українська радянська історіографія, Військо Запорозьке Низове, Російська держава, марксистська ідеологія.

Після повалення династії Романових в Україні на недовгий час приходять національно спрямовані політичні режими. Зміни в суспільно-політичному житті сприяли розквіту діяльності істориків у дослідженні власного минулого. Але вже з 1920 р. на більшій частині колишньої підросійської України перемагають більшовики, створюється УРСР, яка входить до складу СРСР. З одного боку, українська історична наука отримала новий імпульс розвитку, конкретизований поверненням учених з-за кордону, розшуком та опрацюванням нових архівних джерел. Проте полегшення умов наукової діяльності було недовгим, невдовзі ВКП(б) посприяла переведенню інтелектуального процесу на потрібні режимові рейки. Такою ситуація в українській історичній науці залишалась аж до розпаду Радянського Союзу. Тільки після припинення існування цієї комуністичної країни для вітчизняних істориків знову було створено умови для вільного мислення, пошуку, опрацювання джерел.

Метою нашого дослідження є вивчення історіографічного доробку українських науковців міжвоєнного періоду, які висвітлювали історію взаємин між Військом Запорозьким Низовим (ВЗН) і Росією у 1654–1775 рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період наукової діяльності двох груп українських істориків, які займалися дослідженнями з історії низового товариства. Перша група – це вчені «старої» формації, які розпочинали наукову діяльність ще за часів існування Російської та Австро-Угорської імперій і не сприйняли до кінця радянську модель історії. Друга група – українські науковці «нової» формації, які приставали на умови радянської влади щодо розгляду історичного минулого. Нижня хронологічна межа зумовлена розпадом Російської імперії та ухваленням І універсалом автономії України, верхня межа, пов'язана з нападом гітлерівських військ на СРСР у червні 1941 р., тобто з початком «Великої Вітчизняної війни».

Щодо стану наукового розроблення проблеми констатуємо, що наразі в українській історичній науці немає комплексних праць, які б висвітлювали відносини між ВЗН і Росією у 1654–1775 рр. Цю проблематику розглянуто тільки в окремих частинах колективних монографій, статтях, тезах конференцій і передмовах до археографічних публікацій з історії

запорозького козацтва, авторства таких істориків, як Віктор Гоцуляк¹ та Надія Швайба.²

За короткий період існування різних форм української державності в 1919 р. вітчизняні дослідники зуміли створити велику кількість наукових праць, присвячених історії запорозького козацтва. У контексті розгляду цієї широкої теми висвітлювалися і відносини ВЗН і Росії у 1654–1775 рр. Увагу вчених було спрямовано на вивчення діяльності конкретних історичних постатей. Це було продиктовано й особливостями попереднього періоду та його напрямів – «імперським» і «національним» кінця ХІХ – перших років ХХ ст., коли на першому місці у розгляді минулого була людська постать, що за визначенням тогочасної історичної науки була головною дійовою персоною історії. Василь Біднов, Адріан Кащенко та Микита Мандрика³ у своїх дослідженнях розглядали діяльність видатних постатей історії ВЗН – кошових отаманів Івана Сірка, Костя Гордієнка та Петра Калнишевського, а також члена останньої депутації запорожців до Петербурга – Антіна Головатого (згодом військового отамана чорноморців). Написанню праць перелічених учених сприяло те, що у цей час українська історична наука звільнилася від утисків російсько-імперської влади, яка заважала висвітлювати минувшину в національному дусі. Також залучали нові джерела, що були виявлені під час діяльності вчених архівних комісій. А. Кащенко присвятив два дослідження видатним кошовим Січі: 1) у «Оповіданнях про славне Військо Запорозьке Низове» вчений в окремому розділі дослідив діяльність отамана І. Сірка, який, на думку автора, «завжди обстоював за протекторат над Україною російського царя, але при умові забезпечення повного самоврядування України»;⁴ 2) у праці «Кость Гордієнко» дослідник звернувся до фігури отамана К. Гордієнка, у якому вбачав повну протилежність гетьманові Івану Мазепі. Щодо цього А. Кащенко пише, що цей кошовий отаман «повсякчас одверто, навіть при царських посланцях, виставляв себе ворогом московської зверхності й тим придбав

собі довіру всього запорозького товариства». Разом із цим науковець не обійшов увагою і той факт, що Гордієнко із запорожцями допомагав російському уряду на початку війни зі Швецією.⁵

Водночас набирають поширеності науково-популярні видання, авторами яких були національно налаштовані політичні та культурні діячі – М. Мандрика,⁶ Омелько Островський,⁷ Дмитро Яворницький⁸ та Василій Пачовський.⁹ У своїх працях вони, без належного історіографічного та джерелознавчого аналізу, стисло, але з патріотичними настроями, висвітлювали історію запорозьких козаків – захисників української державності від ворожих сусідів. Вони намагалися, звертаючись до масового читача, сприяти популяризації національної історії. Центральне місце в їхніх працях займав аналіз подій, що були пов'язані з боротьбою між запорозьким козацтвом і Московією/Російською імперією, та причин зруйнування Чортомлицької (1709) і Підпільненської Січей (1775).

Запроваджена у 1920–1930-х рр. радянською владою політика «українізації» мала на меті введення української мови в усіх сферах життя, зокрема в історичній науці. У цей час розпочався процес інституалізації та створення нових наукових установ, головною з яких стала Всеукраїнська академія наук (ВУАН), до якої належали також інституції з вивчення історії України: Археографічна комісія та установи з вивчення історії регіонів України (Одеська комісія краєзнавства та ін.). Також створювалися інститути марксизму-ленінізму в Харкові та Києві. До УРСР повернулися відомі політичні та культурні діячі, історики, серед яких – Михайло Грушевський, обраний академіком ВУАН та керівником її історико-філологічного відділу. Незважаючи на позитивний бік нової політики, ставлення радянського уряду до козацтва як такого було вкрай негативним. Цьому сприяв виступ донського, кубанського та інших козацтв на боці «білих» у боротьбі з «червоними» під час Громадянської війни. Тому «Циркулярним листом

¹ Віктор Гоцуляк, «Історичний розвиток і сучасний стан козакознавства», *Гуржійські історичні читання: Збірник наукових праць* 3 (2009): 91–98.

² Надія Швайба, «Постать Петра Калнишевського в українській історіографії 1920 та 1930-х років», *Козацька спадщина* 3 (2006): 176–182.

³ Микита Мандрика, *Останні часи Січі Запорозької і початок козацького війська Чорноморського* (Катеринодар, 1919), 64.

⁴ Адріан Кащенко, *Оповідання про Славне військо Запорозьке Низове* (Катеринославі, 1917), 156–157.

⁵ Адріан Кащенко, *Кость Гордієнко* (Катеринославі, 1919), 6, 9.

⁶ Микита Мандрика, *Останні часи Січі Запорозької*, 64.

⁷ Омелько Островський, *Руйнування Чортомлицької Січі (1709 р.)* (Київ, 1918), 67.

⁸ Дмитро Яворницький, *Як жило славне Запорозьке Низове Військо*. 3-тє вид. (Катеринославі, 1918); Дмитро Яворницький, *Україно-руське козацтво перед судом історії* (Катеринославі, 1919).

⁹ Василій Пачовський, *Кубань і Україна* (Укр. нар. республіка. Вінниця на Поділлі: Вид. М-ва преси й пропаганди, 1919), 29.

ЦК про ставлення до козацтва» від 24 січня 1919 р. ЦК ВКП(б) запровадив політику «розкозачення», яку було закріплено низкою директив і постанов. У цей час виходить директива Реввійськради № 1522 від 17 березня 1919 р. про повне знищення козацтва.¹⁰

Така позиція верховної влади СРСР вплинула й на дослідження історії українського та запорозького, кубанського та донського й інших козацьких формувань. Поруч із цим ученим навізували новий підхід до вивчення минулого – соціально-економічний. Також для закріплення поглядів керівної партії історики вдавалися до перекручування та підтягнення фактів. Промовистим прикладом таких праць є публікація Миколи Янчевського «Разрушение легенды о казачестве», у якій науковець наводить думку про створення «козацького міфу» – концепції, яка стверджує про існування державності у козаків.¹¹

Отже, на початку 1920-х рр. радянська влада проводила подвійну політику щодо розгляду українського історичного минулого. Це проявилось у лояльності до всього українського у політичній та соціальній, адміністративній та освітній сферах, однак щодо козацтва, одного з головних елементів національної свідомості українців, більшовики вдалися до поступового наступу: ліквідації об'єктивності розуміння історичного минулого та підміни поняття «козацтво». Це стосувалося і змін методологічного інструментарію, а саме наслідування концепцій соціально-економічних формацій К. Маркса, переосмислених у історичній системі поглядів М. Покровського. Ідеї останнього про «торговий капітал» як один із показників влади (розвиток абсолютної монархії та занепад «політичних свобод») набули значного поширення серед українських радянських істориків, проте згодом були заборонені постановою від 14 листопада 1938 р., після того, як ученого репресували.

Попри всі перепони, встановлені комуністичною владою в 1920–1930-х рр., дослідженнями з історії запорозько-російських відносин 1654–1775 рр. у цей час активно займалися Дмитро Багалій, Михайло Слабченко, Д. Яворницький,¹² Матвій Яворський, Микола Тищенко, Михайло Кириченко, Олександр Рябінін-Склярєвський,

Іван Крип'якевич, Євгеній Загорєвський,¹³ Наталія Полонська-Василенко, Василь Греков, Сергій Шамрай, М. Грушевський, Володимир Щербина,¹⁴ Назарій Букатеви́ч та інші.

На початку 1920-х рр. науковці «старої» формации продовжили розгляд історії запорозько-російських взаємин у 1654–1775 рр. У 1920 р. історик Д. Багалій завершив написання праці, у якій переосмислив думку свого вчителя, київського професора Володимира Антоновича, щодо культурного розвитку Запорозьких Вольностей¹⁵ і зумів конкретизувати думку іншої учениці київського вченого – Олександри Єфименко.¹⁶ Д. Багалій стверджував, що січовики впродовж тривалого часу поступово заселяли вільні південноукраїнські землі та виступали «форпостом» на шляху кримців і турків до Наддніпрянщини, Слобожанщини та інших сусідніх російських регіонів, але через це не могли привнести стрімкий культурний розвиток на Південь України. Тому він пише, що «усе життя... тратилося на боротьбу по охороні краю, і не до культурної роботи було тоді».¹⁷

Наступного року відомий історик та політичний діяч М. Грушевський опублікував стислу загальну працю з української історії, у якій окремі рядки присвятив історії запорозького козацтва.¹⁸ Це науково-популярне видання підтримало національне піднесення часів боротьби за українську державність. Також науковець продовжив роботу над фундаментальною працею «Історія України-Русі», яку було розпочато ще наприкінці XIX ст. Історія Запорожжя за період 1654–1658 рр. дослідник студював у чергових томах за 1931¹⁹ і 1936²⁰ рр.

Що ж до тогочасної генеральної тенденції, то слушно видається думка Н. Швайби, яка зазначає, що з початку 1920-х рр. увага науковців зосереджується на дослідженні видатних постатей і пересічної людини, як дійових осіб в історії,

¹³ Євгеній Загорєвський, *Очерк истории Северного Причерноморья*. Ч. 1 (Одесса, 1922), 100.

¹⁴ Володимир Щербина, «Україна і російський уряд з середини XVIII ст.». *Записки філологічного відділу ВУАН* 4 (Київ, 1925): 57.

¹⁵ Володимир Антонович, *Бесіди про козацькі часи* (Київ: Дніпро, 1991), 5–143.

¹⁶ Александра Єфименко, *История украинского народа* (Санкт-Петербург: Изд. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1906), 342.

¹⁷ Дмитро Багалій, *Заселення Південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку* (Харків: Союз, 1920), 95.

¹⁸ Михайло Грушевський, *Глюстрована історія України* (Київ; Відень: «Дніпросоюз», 1921), 575.

¹⁹ Михайло Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 9 (Київ, 1931), 1631.

²⁰ Михайло Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 10 (Київ, 1936), 394.

¹⁰ Александр Сопов, «Расказачивание: факты и смыслы,» *Вопросы казачьей истории и культуры* 9 (2013): 239–248.

¹¹ Николай Янчевский, *Разрушение легенды о казачестве* (Ростов-на-Дону, 1931), 80.

¹² Дмитро Яворницький, *Дніпрові пороги* (Катеринослав, 1928).

на вивченні соціальних класів. Вчені починають розглядати історію соціальних класів крізь призму дослідження соціально-економічної та політичної діяльності представників цих класів.

Поруч з істориками «старої» формації тоді ж проводив свої дослідження український радянський історик М. Яворський, який першим опублікував загальну історію України, що ґрунтувалася на марксистській методології. Під час написання праці вчений широко використовував історіографічні штампи тогочасної радянської історичної науки. Тому бунти низового товариства в XVIII ст. М. Яворський називає «революціями», хоча насправді слово «революція» означає «докорінне перетворення», що не має нічого спільного із запорозькими виступами проти Московії та Речі Посполитої у XVIII ст. У дослідженні науковець висвітлює наміри російського уряду «змести з лиця землі це вічно бурхливе гніздо».²¹ На думку автора, Російська імперія після ліквідації Гетьманщини почала підготовку «московського торговельного капіталу, що шукав дороги до Чорного моря», до колонізації терен Запорозьких Вольностей за допомогою заселення території державними селянами, – щоб створити Новоросійську губернію.²²

У праці «Нариси з історії революційної боротьби на Україні» М. Яворський розвинув ці міркування: можливість приєднання до російського економічного наступу на січовиків Речі Посполитої змусила Запорожжя взяти участь в Гайдамаччині.²³ Такої самої думки дотримувався історик Н. Букатевиц, убачаючи в наступі російського торговельного капіталу причину ліквідації Запорозької Січі у 1775 р.²⁴

Хоча колеги, сучасники М. Яворського, неодноразово дорікали йому за недостатній аналіз джерельної бази та перекручування фактажу, він зумів обійняти посаду завідувача відділу історії України Інституту марксизму-ленінізму та створити історичну наукову школу, яка діяла у 1920–1930-х рр. у м. Харків, що надало легітимності його концепції.

Дослідження проблематики тривало не лише у столицях – Києві та Харкові. У 1927 р. професор Одеського університету М. Слабченко опублікував працю за назвою «Соціально-правова організація Січі Запорозької», у якій висвітлив

утручання російського уряду в самоврядування на Січі, її судову та дипломатичну систему. Увагу історика було прикуто до процесу видавання російським урядом жалування низовому товариству та соціальній диференціації козацтва, яка набула виразного характеру після повернення його в 1734 р. під протекторат Російської імперії.²⁵ На свою працю М. Слабченко отримав критичну рецензію від В. Пархоменка, у якій було зазначено, що одеський історик «не раз суперечить собі, не вдало висловлюється, не точно цитує джерела».²⁶

У праці «Паланкова організація Запорозької Січі» М. Слабченко розглядав історію запорозько-російських взаємин тільки в контексті російського територіального просування на південь, до Чорного та Азовського морів, яке потребувало посилення охоронних заходів на кордоні і створення фортець, ретраншементів та інших споруд.²⁷

Зауважимо, що М. Слабченко дотримувався, у дещо видозміненому вигляді, поширеного в українській радянській історичній науці 1920–1930-х рр. соціально-економічного підходу до вивчення минулого. Це проявилось у тому, що професор, розглядаючи історію запорозького козацтва в одному хронологічному періоді, досліджував соціально-політичний аспект окремо від економічного. Потрібно зауважити, що вчений у 1929 р. сприяв підготовці археографічного видання Архіву Коша Нової Запорозької Січі, зі справ якого використовував джерела для своїх досліджень.²⁸

Розглянуту М. Слабченком проблематику докладніше дослідив М. Тищенко у праці, присвяченій кордонним, оборонним і митним спорудам та зовнішній політиці України XVIII ст. Це стало можливим завдяки залученню більшого масиву документальних матеріалів із різних фондів Київського центрального архіву стародавніх актів

²⁵ Михайло Слабченко, «Паланкова організація Запорозьких Вольностей (Організація народного господарства України від Хмельниччини до світової війни)», т. 5, вип. 2, *Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права* 4 (Київ, 1929): 45–132.

²⁶ Володимир Пархоменко, «Рецензія на публікацію: Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорозької (Окрема відбитка з видання У.А.Н. Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Київ, 1927. Вип. 3. С. 203–340)», *Червоний Шлях* 3 (1928): 158–159.

²⁷ Михайло Слабченко, «Соціально-правова організація Січі Запорозької (Організація народного господарства України від Хмельниччини до світової війни)», т. 5, вип. 2, *Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права* 3 (Київ, 1927): 161–193.

²⁸ Наталія Полонська-Василенко, «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків. Збірник на пошану українських учених, знищених більшовицькою Москвою», *Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка* 173 (Париж–Чикаго, 1962): 12.

²¹ Матвій Яворський, *Нариси з історії революційної боротьби на Україні*, т. 1 (Харків: Держ. вид-во України, 1927), 174–175.

²² Там само, 187–188.

²³ Матвій Яворський, *Нариси історії України* (Державне Видавництво України, 1925), 75–78.

²⁴ Назарій Букатевиц, *Чумацтво на Україні: історично-етнографічні нариси* (Одеса, 1928), 36.

(нині – Центральний державний історичний архів у м. Київ). М. Тищенко розкрив історію зовнішньої торгівлі України та системи захисних споруджень на західному та південному пограниччі в XVIII ст. Хоча події, які в своєму дослідженні висвітлює науковець, стосуються окремо як історії ВЗН, так і Гетьманщини, вони були об'єднані та подані як цілісна історія українського козацтва.²⁹

М. Тищенко продовжив досліджувати тему своїх попередніх студій у праці «Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст.». На відміну від М. Яворського, Н. Букатевича та М. Кириченка, він обстоював думку, що Запорозжя боролось проти економічного тиску з боку російського уряду, оскільки великий розмір мита та заборона користуватися срібною і золотою монетою негативно впливали на торговельні відносини кримців і січовиків.

У відділі історії України Інституту марксизму-ленінізму козацтво також досліджував М. Кириченко, приєднавшись до спроби марксистського осягнення історії січовиків. Особливістю праць цього вченого було використання цитат із робіт К. Маркса та Володимира Леніна, що стало одним із перших наявних прикладів традиційного для радянського часу цитування «класиків». Використовуючи матеріал із праць Аполлона Скальковського, Д. Яворницького, М. Слабченка, дослідник висвітлює політичну історію, окремі аспекти відносин між Запорозжям і Росією – торгівлю та спробу січовиків документально обстоювати права на Запорозькі Вольності. На відміну від М. Тищенка, М. Кириченко вважав, що російський уряд чинив перешкоди торговельним зносинам між Запорозжям і Гетьманщиною, щоб «штучно ізолювати двох, прагнучих до симбіозу, господарств». Іншим, не менш важливим обмеженням російського уряду щодо Запорозжя автор називає «Інгульський трактат 1740 р.» (вчений має на увазі «Інструмент з розмежування земель» 1740 р., внаслідок Белградського мирного трактату 1739 р.), який визнавав Росію легітимним сюзереном Запорозжя. На думку історика, подальші депутації запорожців до російської столиці щодо вирішення долі цих територій не могли мати успіху. Окрему частину праці було присвячено соціальній історії, зокрема автор писав про побо-

ювання російського уряду щодо економічної самостійності запорозької старшини та про зростання чисельності «кадрів великої буржуазії, яка в слушний момент могла б протиставити себе експансії російського торгового капіталу».³⁰

Загалом, для київсько-харківського осередку українських радянських істориків 1920–1930-х рр. під час розгляду економічної складової запорозько-російських відносин характерним було підкреслення ролі «московського торговельного капіталу» та «колоніального наступу», що їх вони оцінювали як негативні явища для економічного розвитку Запорозжя. Таку позицію вчених було зумовлено популярністю концепції наукової школи М. Покровського.

Плідно працювали над проблемою і науковці з інших міст. У 1931 р. історик О. Рябінін-Скляревський написав статтю для видання «Полуднева Україна», яку не було опубліковано (нині зберігається у фондах Інституту рукопису НБУ ім. Вернадського). У ній науковець дотримувався соціально-економічного підходу у вивченні минулого запорозького козацтва та вживав властиві марксизму-ленінізму історіографічні штампи. На початку публікації він використав поняття «національна-класова революція», у сенсі гайдамацьких (повстанських і внутрішньосічових рухів), яке впровадив у своїх працях тогочасний радянський історик М. Яворський. Ця стаття висвітлює боротьбу запорозької громади з російським урядом за власну державність. На думку автора, ліквідація Запорозької Січі у 1709 р. за наказом Петра I мала позитивні наслідки, оскільки під час «кримської доби» низове товариство провадило власну політику, яка не залежала від втручання російського уряду. Маємо зауважити, що О. Рябінін-Скляревський припустився помилки в датуванні періоду перебування січовиків у підданстві Кримського ханства. Насправді ця доба має такі хронологічні рамки: 1709/1711–1734 рр. Також автор писав, що у цей період запорожці вважали кориснішим взяти участь у торговельних зносинах, які проходили територією Запорозьких Вольностей, ніж у гайдамацькому русі.³¹

Використовуючи джерела з Архіву Коша Нової Запорозької Січі, О. Рябінін-Скляревський

²⁹ Микола Тищенко, «Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України у XVIII столітті», *Історико-географічний збірник* 4 (Київ, 1930): 37–107.

³⁰ Михайло Кириченко, *Соціально-політичний устрій Запоріжжя (XVIII сторіччя)* (Харків: Дніпропетровське: ДВОУ видавництво «Пролетар», 1931), 5–84, 86, 94–134.

³¹ Галина Малинова и Игорь Сапожников, *А. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии* (Одесса; Киев: Элтон-2-Гратек, 2000), 83–87.

досліджував дипломатичну історію Запорозжя, в контексті вивчення якої описав склад і мету депутацій ВЗН до Петербурга. Продемонструвавши логіку запорозького погляду на територіальні суперечки між Росією та січовиками, підсумовуючи результати депутацій, він дійшов висновку, що у 1761–1775 рр. січовики продовжували боротися за власну державність, спираючись на акти, видані урядами Анни Іоанівни у 1735 р. та Єлизавети у 1746 р., але без використання статей, підписаних Богданом Хмельницьким у 1655 р.³²

Продовживши дослідження соціальної історії Запорозжя, О. Рябінін-Скляревський доповнив її вивченням «бунтівних настроїв запорожців». Вивчивши Архів Коша Нової Запорозької Січі, він дійшов висновку, що «всі причини запорозьких бунтів 1771–1774 рр. стоять у ідеологічному зв'язку з усіма головними намаганнями запорожців у зносинах з найвищою російською владою зберегти старий лад Запорозжя, охороняти його від загрози захоплення грізною силою російської дворянської держави того часу». Отже, О. Рябінін-Скляревський висвітлював спробу січових низів завадити козацькій старшині вирішувати справи за решту громади.³⁴

Результати власних досліджень українські радянські історики 1920–1930-х рр. друкували в різних наукових періодичних виданнях УРСР, серед яких «Записки історично-філологічного відділу ВУАН» («ЗІФВ»), «Історико-географічний збірник», «Україна» та інших. У «ЗІФВ» публікувалися В. Греков, В. Щербіна, Є. Загоровський, О. Рябінін-Скляревський, С. Шамрай, Н. Полонська-Василенко, М. Тищенко, а в «Україні» – В. Греков, Йосипа Гермайзе та М. Ткаченко. Вони всі, як і інші радянські історики, використовували соціально-економічний підхід і водночас вводили документальні джерела, які давали можливість відійти від «стандартів» радянської історичної науки.

Зокрема, увагу згаданих істориків було прикуто до соціального аспекту історії, який характеризувався бунтами та повстанським рухом гайдамаків, що зрештою призвело до ліквідації Запорозької Січі у 1775 р. Отже, саме історія

низів стала однією з ключових проблем, які були відкриті для вивчення науковцями.

У «ЗІФВ», які видавала Всеукраїнська Академія Наук і які до 1928 р. були порівняно вільними від цензури, у 1920–1930-х рр. було опубліковано шість статей. У другому томі «ЗІФВ» було розміщено статтю В. Грекова, у якій автор розглядав причини ліквідації урядом Катерини II «грозного... стражу слов'янських держав» – Запорозької Січі – у 1775 р.³⁵ Це дослідження історика ґрунтується на документах канцелярії Новоросійської губернії (фонди Державного архіву Дніпропетровської області, які були втрачені під час Другої світової війни). В. Греков пише про те, що «долю Запорозжя вирішував хід політично-економічного розвитку Росії в колишній Новоросії, а також і стародавнє тяжіння її до Чорного та Азовського морів». Хоча науковець наводить також іншу причину – соціальну складову: підтримку сірою гайдамаків. Останніх автор розглядав як соціальну групу козаків, які протестували проти московського уряду, що захоплював Запорозькі Вольності.³⁷ Розгляд ролі запорозької сіроми у підтримці повстанських рухів в Україні В. Греков продовжив на сторінках журналу «Україна». Ця публікація також стала можливою завдяки використанню архівних матеріалів із канцелярії колишньої Новоросійської губернії. Історик дійшов висновку про підтримку запорожцями Коліївщини,³⁸ а причиною таких дій назвав надання кошовим отаманом П. Калнишевським козацькій бідності можливості збагатитися «шляхом участі в розбійництві на Правобережній Україні».³⁹

Дослідженням історії запорозько-російських відносин під час Гайдамаччини займалися також Й. Гермайзе, Микола Горбань⁴⁰ та Михайло Суслопарів. І. Гермайзе під час роботи в Археологічній комісії при ВУАН, дослідивши справи Київської губернської канцелярії часів генерал-губернаторства Федора Воєйкова (1766–1775) (нині – фонди Центрального державного історичного архіву м. Києва) та Архіву Новоросійської губернії канцелярії (втрачені фонди Державного архіву Дніпропетровської області), дійшов

³⁵ Василь Греков, «Бунт сіроми на Запоріжжі 1768 р.» *Записки історично-філологічного відділу ВУАН* 11 (1927): 209.

³⁶ Там само, 209.

³⁷ Там само, 210–220.

³⁸ Василь Греков, «Запорозький Кіш та Коліївщина», *Україна* 4 (1928): 14.

³⁹ Там само, 18.

⁴⁰ Микола Горбань, «Гайдамаччина 1750 року», *Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури* 2–3 (Харків, 1926): 97–115.

³² Малинова и Сапожников, А. А. *Рябинин-Скляревский: материалы к биографии*, 91–98.

³³ Олександр Рябінін-Скляревський, «Запорозькі бунти дунайців 1771–1774 рр. і початок Задунайського Коша», *Науковий збірник історичної секції УАН за 1927 р.* (Київ, 1928): 75.

³⁴ Там само, 65–68.

висновку, що якби гайдамацький рух не було придушено, то він став би для Російської імперії проблемою міжнародного масштабу, поширення якої могло привести до конфронтації відносин не тільки з Польщею, а й із Туреччиною та Кримом.⁴¹ Й. Гермайзе, дослідивши протоколи допитів учасників повстання, стверджував, що російський уряд намагався довести зв'язок січовиків із гайдамаками, щоб мати привід до наступу та ліквідації Запорозьких Вольностей. Щоб цього не сталося, кошовий отаман відправляв загони січовиків на пошуки гайдамаків під час повстання в Умані у 1768 р., «з великим небажанням, але бажаючи виявити лояльність та слухняність свою до російського уряду...».⁴² Також, на думку вченого, Російська імперія, караючи гайдамаків, намагалася «залякати Запорозжя».⁴³ Щодо продовження Гайдамаччини у 1780-х рр. М. Сулопарів ретроспективно зауважував про ймовірність існування протоколів допитів повстанців, схоплених у 1768 р. у районі р. Південний Буг.⁴⁴ Цей епізод свідчить, з одного боку, про недостатній рівень евристичної роботи Археографічної комісії при ВУАН у 1920-х рр. у справі дослідження джерел з історії Гайдамаччини, а з іншого, про те, що на той час підготовлена В. Антоновичем археографічна праця «Архив Юго-западной России» (частина 3, том 3), яку було опубліковано ще у 1876 р.,⁴⁵ у першій половині ХХ ст. залишалась головним джерелом із вивчення повстанського руху.

Також на сторінках «ЗІФВ» побачили світ статті Н. Полонської-Василенко, присвячені історії запорозького козацтва. У першій із них авторка подала нарис історії Нової Січі, у світлі поступового обмеження запорозької свободи й наступу російського уряду на землі Вольностей. Дослідниця приділила значну увагу соціально-економічній і політичній історії. Використовуючи документи із «Сенатського архіву» та праць А. Скальковського, Д. Яворницького та інших істориків, дослідниця дійшла висновку про зіткнення двох колонізаційних течій із «півночі

на південь» та із «півдня на північ», про тиск російської держави на кордони Запорозьких Вольностей, згубний вплив Москви на самоврядування Січі та контроль за її торгівлею.⁴⁶ У статті «Маніфест 3 серпня року 1775 в світлі тогочасних ідей» історикиня вперше проаналізувала процес ліквідації урядом Катерини II Січі.⁴⁷ Ця публікація на довгі роки закріпилася в українській історичній науці як основна історіографічна праця у контексті вивчення причин, що призвели до загибелі Запорозжя. У наступній статті, за назвою «Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя», яку умовно можна назвати продовженням «Маніфесту...», Н. Полонська-Василенко стверджувала, що основною причиною ліквідації урядом Катерини II Запорозької Січі у 1775 р. було просування російського торговельного капіталу на Південь.⁴⁸ На її думку, то була ініціатива російської «буржуазії», яка зіштовхнула між собою дві військово-політичні сили – Запорозжя та Російську імперію.⁴⁹

Погляди Н. Полонської-Василенко на історію запорозько-російських відносин у другій половині ХVIII ст. були продовженням того історіографічного курсу, який обрали й інші її сучасники-науковці. Джерелознавчою особливістю праць історикині є те, що вона, як і дослідники гайдамацького руху 1920–1930-х рр., широко використовувала витяги із судових справ, складених російськими військовими одразу після ліквідації Запорозжя.

В останній своїй статті – «Заселение Южной Украины в середине ХVIII в.» – історикиня не припустилася помилки щодо назви та наслідку «Инструменту з розмежування земель 1740 р.», яким закріплювалося право Російської імперії на володіння Запорозжям,⁵⁰ якої не уникнув М. Кириченко, назвавши цей документ «Ингульським трактатом 1740 р.». Для дослідниці заселення Південної України у ХVIII ст. стало періодом загострення боротьби між Запорозжям

⁴¹ Йосип Гермайзе, «Коліївщина в світі новознайдених матеріалів», *Україна* 1–2 (1924): 19–76.

⁴² Йосип Гермайзе, «Епізод з Коліївщини 1768 р.» *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності* 1 (Київ, 1928): 272.

⁴³ Гермайзе, «Коліївщина», 76.

⁴⁴ Михайло Сулопарів, «Гайдамаччина в 80-х рр. ХVIII ст.» *Записки історично-філологічного відділу ВУАН* 18 (Київ, 1928): 65.

⁴⁵ *Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе: Акты о гайдамаках (1700–1768)*, ч. 3, т. 3 (Київ, 1876), 897.

⁴⁶ Наталія Полонська-Василенко, «З історії останніх часів Запоріжжя», *Записки історично-філологічного відділу ВУАН* 9 (Київ, 1926): 280–329.

⁴⁷ Наталія Полонська-Василенко, «Маніфест 3 серпня 1775 року в світлі тогочасних ідей», *Записки історично-філологічного відділу ВУАН* 12 (Київ, 1927).

⁴⁸ Наталія Полонська-Василенко, «Майно запорізької старшини як джерело для дослідження соціально-економічної історії Запоріжжя», *Праці комісії для вивчення соціально-економічної історії України* 1 (Київ, 1929): 191.

⁴⁹ Там само, 288–289.

⁵⁰ Наталія Полонська-Василенко, «Заселение Южной Украины в середине ХVIII в.», *Историк-Марксист* 5 (Москва, 1941): 30–46.

та Росією за право володіння територією. Запорозько-російські взаємини вчена зобразила в контексті соціальних протестів: Коліївщина, «бунти сіроми» та пікінерів (колишніх козаків) Донецького, Луганського та Дніпровського полків. Зміна епізодичної імперської колонізації на систематичну змінила статус запорозької громади із «захисника християнства» на непотрібне військове угруповання після вдалої для Росії війни 1768–1774 рр.⁵¹

Отже, Н. Полонська-Василенко підійшла до вивчення історії запорозького козацтва систематично в контексті дослідження колонізації Південної України. Вона зуміла на довгі роки закріпитися як один із провідних фахівців із дослідження історії низового товариства. Своїми працями вона дала поштовх іншим історикам до подальших студіювань. Дослідники другої половини ХХ ст. майже систематично та «автоматично» посилалися на її міжвоєнний науковий доробок. Н. Полонська-Василенко проводила дослідження і в еміграції, поклавши початок діаспорної історіографії з вивчення історії ВЗН у ХVIII ст.

Одеський історик Є. Загорівський, який за часів Російської імперії дотримувався офіційної думки щодо регіональної історії, у своїй статті 1927 р. сформував новий погляд на економічний наступ російського уряду на Запорожжя, який із початком російсько-турецької війни 1768–1774 рр. та загостренням межових суперечок між Запорожжям та «російськими поселенцями» відійшов на другий план.⁵²

У періодичних виданнях 1920–1930-х рр. було також опубліковано кілька статей, спрямованих на висвітлення економічної та колонізаційної політики Російської імперії у напрямку Чорного та Азовського морів.

1929 року в «ЗІФВ» надрукували статтю С. Шамрая про історію відносин між ВЗН і Росією у 1654–1775 рр. Автор дослідив спроби низового товариства обстоювати власні права на володіння землями Запорожжя, що були зайняті Миргородським полком. Наприкінці статті історик дійшов висновку, що Московії було не вигідно визнати ці землі власністю січовиків, оскільки це могло стати прецедентом для інших

територіальних суперечок щодо попередніх угод.⁵³

За три роки до опублікування статті С. Шамрая у журналі «Україна» було надруковано працю М. Ткаченка про спротив ВЗН створеному російським урядом на їхніх землях поселенню – Новій Сербії (1751–1764). Для підготовки праці науковець використав, окрім історіографічного та археографічного доробку українських істориків ХІХ – початку ХХ ст. та його сучасника М. Слабченка, рукопис під назвою «Нова Сербія (№ 63) з рукописного відділу Олександра Лазаревського» з фундаментальної бібліотеки Київського інституту народної освіти. Спираючись на ці матеріали, М. Ткаченко описав захоплення новосербцями північної частини Кодацької паланки, що зашкодило економічним відносинам між Запорожжям і Річчю Посполитою.⁵⁴ На думку автора, в утворенні Нової Сербії у 1751 р., у подальших невдалих депутаціях до Петербурга, що мали на меті обстоювання права низовиків на власну територію, січовики вбачали початок ліквідації Запорозьких Вольностей.⁵⁵

Отже, у 1917 і 1920–1930-х рр. відбувалося змінення методологічної парадигми української історичної науки. На це вплинули події суспільно-політичного життя країни: перемога більшовиків у воєнній і політичній боротьбі з прихильниками монархізму та національно спрямованими політичними режимами, що діяли на території України; радянська політика «українізації» і «розкозачення», «нова економічна політика» тощо. Тобто з 1920-х рр. розпочався процес поглинання України владними органами комуністичної партії. Остання зуміла перетворити історичну науку та українських учених на підлеглих радянської ідеологічної системи, які пропагували ідеї марксизму-ленінізму. Вони змушені були засвоїти вчення про соціально-економічну формацію. Поступове закриття наукових шкіл, інституцій і комісій спричинило появу «білих плям» у дослідженні минулого, зупинення евристичної та археографічної діяльності, появу «недозволених» тем, перекручування історичного фактажу тощо. Головним здобутком міжвоєнного періоду став перехід від романтизму та позитивізму. Генерація істориків цієї доби згодом створила два різні напрями в українській

⁵¹ Полонська-Василенко, «Заселение Южной Украины в середине XVIII в.», 30–46.

⁵² Євгеній Загорівський, «Запорозько-російська митна політика за часів Нової Січи», в *Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності* (Київ, 1927), 808–810.

⁵³ Сергій Шамрай, «До історії залюднення Степової України в ХVIII ст. (Крилівщина й Лизаветчина)», *Записки історично-філологічного відділу ВУАН* 24 (1929): 229–230.

⁵⁴ Михайло Ткаченко, «Утворення Нової Сербії на Запорізьких землях у 1752 р.», *Україна* 2–3 (1926): 150.

⁵⁵ Там само, 153–154.

історіографії: 1) одні перетворилися на радянських істориків, які повністю або частково відмовились від дореволюційних поглядів на плин минулого; 2) інші ж, які були вимушені емігрувати під час Другої світової війни на Захід, створили там нові осередки українознавства. Радянські вчені утвердили домінування соціально-економічного підходу до вивчення минулого, який був головним методологічним інструментарієм і упродовж 1940–1980-х рр. Вони мали об-

межений доступ до архівів, що містили джерела з історії запорозького козацтва. Заборона доступу до джерельної бази позначилася на дослідженнях діаспорних учених, які були змушені використовувати археографічні публікації, надруковані до 1930-х рр. Проте діаспорні історики вибирали для свого дослідження методологічний інструментарій незалежно від політичної доктрини країни, у якій проводили свою наукову діяльність.

Bibliographic References

- Antonovych, Volodymyr. *Besidy pro kozatski chasy*. Kyiv: Dnipro, 1991.
- Arhiv Jugo-zapadnoj Rossii, izdavaemyj vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, sostojashhej pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore: *Akty o gajdamakah (1700–1768)*. Vol. 3 (3). Kyev, 1876.
- Bahalii, Dmytro. *Zaselennia Pivdennoi Ukrainy (Zaporozhzhia y Novorosiiskoho kraiu) i pershi pochatky yii kulturnoho rozvytku*. Kharkiv: Soiuz, 1920.
- Bukatevych, Nazarii. *Chumatstvo na Ukraini: istorychno-etnografichni narysy*. Odesa, 1928.
- Efymenko, Aleksandra. *Istoriya ukrainskogo naroda*. Sankt-Peterburg: Izd. Akc. Obshh. Brokgauz-Efron, 1906.
- Hermaize, Yosyp. "Epizod z Koliivshchyny 1768 r." *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Mykhaila Serhiiovycha Hrushevskoho z nahody shistdesiatoi richnytsi zhyttia ta sorokovykh rokovyn naukovoi diialnosti* 1 (Kyiv, 1928): 272.
- Hermaize, Yosyp. "Koliivshchyna v sviti novoznaidenykh materialiv." *Ukraina* 1–2 (1924): 19–76.
- Horban, Mykola. "Haidamachchyna 1750 roku." *Naukovyi zbirnyk Kharkivskoi nauково-doslidchoi katedry istorii ukrainskoi kultury* 2–3 (Kharkiv, 1926): 97–115.
- Hotsuliak, Viktor. "Istorychnyi rozvytok i suchasnyi stan kozakoznavstva." *Hurzhiivski istorychni chytannia* 3 (2009): 91–98.
- Hrekov, Vasyl. "Bunt siromy na Zaporizhzhii 1768 r." *Zapysky istorychno-filolohichnogo viddil VUAN* 11 (1927): 209, 210–220.
- Hrekov, Vasyl. "Zaporozkyi Kish ta Koliivshchyna." *Ukraina* 4 (1928): 14, 18.
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Illustrovana istoriia Ukrainy*. Kyiv; Viden: "Dniprosoiuz," 1921.
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy-Rusy*. Vol. 9. Kyiv, 1931.
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy-Rusy*. Vol. 10. Kyiv, 1936.
- Kashchenko, Adrian. *Kost Hordiienko*. Katerynoslav, 1919.
- Kashchenko, Adrian. *Opovidannia pro Slavne viisko Zaporozke Nyzove*. Katerynoslav, 1917.
- Kyrychenko, Mykhailo. *Sotsialno-politychnyi ustrii Zaporizhzhia (XVIII storichchia)*. Kharkiv; Dnipropetrovske: DVOU vydavnytstvo "Proletar", 1931.
- Malinova, Galina, and Igor' Sapozhnikov. *A. A. Rjabinin-Skljarevskij: materialy k biografii*. Odessa; Kiev: Jelton-2-Gratek, 2000.
- Mandryka, Mykyta. *Ostanni chasy Sichi Zaporozkoi i pochatok kozatskoho viiska Chornomorskoho*. Katerynodar, 1919.
- Ostrovskiy, Oelko. *Ruinuvannia Chortomlytskoi Sichi (1709 r.)*. Kyiv, 1918.
- Pachovskiy, Vasylii. *Kuban i Ukraina*. Ukr. nar. respublika. Vinnytsia na Podilli: Vyd. M-va presy y propahandy, 1919.
- Parkhomenko, Volodymyr. "Retenziia na publikatsiiu: Slabchenko M. Sotsialno-pravova orhanizatsiia Sichy Zaporizkoi (Okrema vidbytk z vydannia U.A.N. Pratsi Komisii dlja vyuchuvannia istorii zakhidno-ruskoho ta ukrainskoho prava. Kyiv, 1927. Vyp. 3. S. 203–340)." *Chervonyi Shliakh* 3 (1928): 158–159.
- Polonska-Vasylenko, Nataliia. "Maino zaporizkoi starshyny yak dzherelo dlja doslidzhennia sotsialno-ekonomichnoi istorii Zaporizhzhia." *Pratsi komisii dlja vyuchuvannia sotsialno-ekonomichnoi istorii Ukrainy* 1 (Kyiv, 1929): 191, 288–289.
- Polonska-Vasylenko, Nataliia. "Manifest 3 serpnia 1775 roku v svitli tohochasnykh idei." *Zapysky istorychno-filolohichnogo viddil VUAN* 12 (Kyiv, 1927).
- Polonska-Vasylenko, Nataliia. "Istorychna nauka v Ukraini za sovietskoi doby ta dolia istorykiv. Zbirnyk na poshanu ukrainskykh uchenykh, znyshchenykh bolshevytskoiu Moskvou." *Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka* 173 (Paryzh-Chykaho, 1962): 12.
- Polonska-Vasylenko, Nataliia. "Z istorii ostannikh chasiv Zaporizhzhia." *Zapysky istorychno-filolohichnogo viddil VUAN* 9 (Kyiv, 1926): 280–329.
- Polonska-Vasylenko, Nataliia. "Zaselenyie Yuzhnoi Ukrainy v seredyne XVIII v." *Ystoryk-Markysyt* 5 (Moskva, 1941): 30–46.
- Riabinin-Skliarevskiy, Oleksandr, "Zaporozki bunt dunaitsiv 1771–1774 rr. i pochatok Zadunaiskoho Kosha." *Naukovyi zbirnyk istorychnoi sekti UAN za 1927 r.* (Kyiv, 1928): 65–68, 75.
- Shamrai, Serhii. "Do istorii zaliudnennia Stepovoï Ukrainy v XVIII st. (Krylivshchyna y Lyzavetchyna)." *Zapysky istorychno-filolohichnogo viddil VUAN* 24 (1929): 229–230.
- Shcherbyna, Volodymyr. "Ukraina i rosiiskiy uriad z seredyne XVIII st." *Zapysky filolohichnogo viddil VUAN* 4 (Kyiv, 1925): 57.
- Shvaiba, Nadiia. "Postat Petra Kalnyshevskoho v ukrainskii istoriografii 1920 ta 1930-kh rokiv." *Kozatska spadshchyna* 3 (2006): 176–182.
- Slabchenko, Mykhailo. "Palankova orhanizatsiia Zaporozkykh Volnostei (Orhanizatsiia narodnoho gospodarstva Ukrainy vid Khmelnychchyny do svitovoï viiny)." Vol. 5 (2). *Pratsi komisii dlja vyuchuvannia istorii zakhidno-ruskoho ta ukrainskoho prava* 4 (Kyiv, 1929): 45–132.
- Slabchenko, Mykhailo. "Sotsialno-pravova orhanizatsiia Sichi Zaporozkoi (Orhanizatsiia narodnoho gospodarstva Ukrainy vid Khmelnychchyny do svitovoï viiny)." Vol. 5 (2). *Pratsi Komisii dlja vyuchuvannia zakhidno-ruskoho ta ukrainskoho prav* 3 (Kyiv, 1927): 161–193.
- Sopov, Aleksandr. "Raskazachivanie: fakty i smysly." *Voprosy kazach'ej istorii i kul'tury* 9 (2013): 239–248.
- Suslopariv, Mykhailo. "Haidamachchyna v 80-kh rr. XVIII st." *Zapysky istorychno-filolohichnogo viddil VUAN* 18 (Kyiv, 1928): 65.
- Tkachenko, Mykhailo. "Utvorennia Novoi Serbii na Zaporizkykh zemliakh u 1752 r." *Ukraina* 2–3 (1926): 150.
- Tyshchenko, Mykola. "Forposty, mytynitsi ta karantyny na zakhidnomu pohranychchii, v zviazku z zovnishnoiu torhivleiu Ukrainy u XVIII stolitti." *Istoryko-heohrafichni zbirnyk* 4 (Kyiv, 1930): 37–107.

- Yanchevskiy, Nikolai. *Razrushenie legendy o kazachestve*. Rostov-na-Donu, 1931.
- Yavornytskyi, Dmytro. *Dniprovi porohy*. Katerynoslav, 1928.
- Yavornytskyi, Dmytro. *Ukraino-ruske kozatstvo pered sudom istorii*. Katerynoslav, 1919.
- Yavornytskyi, Dmytro. *Yak zhylo slavne Zaporozhskie Nyzove Viisko*. Katerynoslav, 1918.
- Yavorskyi, Matvii. *Narysy z istorii revoliutsiinoi borotby na Ukraini*. Vol. 1. Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy, 1927.
- Yavorskyi, Matvii. *Narysy istorii Ukrainy*. Derzhavne Vydavnytstvo Ukrainy, 1925.
- Zagorovskij, Evgenij. *Ocherk istorii Severnogo Prichernomor'ja*. Vol. 1. Odessa, 1922.
- Zahorovskyi, Evhenii. "Zaporozko-rosiiska mytna polityka za chasiv Novoi Sichy." In *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Dmytra Ivanovycha Bahaliia z nahody simdesiatoi richnytsi zhyttia ta p'iatdesiatykh rokovyn naukovoї diialnosti*. Kyiv, 1927.

O. Kinashchuk

THE UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE INTERWAR PERIOD ON THE RELATIONS OF THE LOWER ZAPORIZHIA HOST AND RUSSIA IN 1654–1775

The article deals with the historiographical analysis of the works of Ukrainian historians of the interwar period on the history of the relations between the Lower Zaporizhia Host and the Russian state in 1654–1775.

The influence of marxists' ideology on the research of domestic historians of the above-mentioned problems, first of all, using their class and formational approach, is analyzed, created with the help of the socio-economic formation of Karl Marx and the historical concept of Mikhail Pokrovsky. The main thematic plots of Zaporizhia-Russian relations, which were revealed by Ukrainian scientists in their research, are identified. These include economic relations, foreign policy of the Russian Empire towards the Zaporizhian cossacks, the creation of defensive structures and the Russian-Turkish wars, the influence of the Haydamak and Siroma riots on relations between Lower Zaporizhia Host and Russia, the influence of prominent figures on relations between the two political entities, the reasons for liquidation of the Zaporizhian Sich by the government of Catherine II. A methodological toolkit has been clarified; the source base of their scientific studies is outlined. The social conditions in which researches, namely, during the "Ukrainization", "new economic politics", "decossackization" and the total absorption of Ukraine by authorities of the Communist Party; specifics of heuristic and archeographic work of Ukrainian scientists in the 1920s-30s are described, who gradually came under the influence of the Soviet authorities and their political course to study the history of Ukraine and in particular the history of the Zaporizhian Cossacks. The influence generation of historians of this period on creation of two different directions in the Ukrainian historiography of the 1940s and 1980s years – Soviet and emigration scientists.

Keywords: zaporozhian cossacks, ukrainian soviet historiography, Lower Zaporozhia Host, Russian state, marxists' ideology.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Матеріал надійшов 12.03.2020